

George Loewenstein (*1955)

Profesor ekonómie a psychológie na Carnegie Mellon University v Pittsburghu, kľúčový predstaviteľ behaviorálnej ekonómie a neuroekonómie. Otec dvoch detí. Jeho matka Sophia Freudová je dcérou Jeana-Martina Freuda, syna zakladateľa psychoanalýzy Sigmunda Freuda. Pochádzať z takejto významnej rodiny je podľa Loewensteina, milovníka horolezectva a jazdy na horskom bicykli, prekliatím aj požehnaním zároveň. „Každý chce byť milovaný alebo rešpektovaný pre to, akým je sám, nie pre svojho pradedu,“ hovorí. „Negatívnym dôsledkom príbuzenského vzťahu s Freudom je, že nikdy presne neviem, prečo mi venujú ľudia pozornosť – pre mňa alebo preňho?“

Finančná moc emócií

George Loewenstein, behaviorálna ekonómia a neuroekonómia

„Tak, a teraz ideme na tú nočnú okružnú jazdu, nie?“ usmial sa na mňa George Loewenstein. Nedalo sa odmietnuť. A nielen preto, že pravnuke Sigmunda Frreuda je naozaj sympaták. Bolo jedenásť, práve po večeri, ktorú manželka Loewensteinovci usporiadali vo svojej vilke v Highland Parku na okraji Pittsburghu. Po slávnostnej a výdatnej večeri, na začiatku ktorej som však zďaleka necítil takú (hoci príjemnú) únavu, ako po jej skončení. Ešte predtým, ako sa začalo hodovať, som celkom prirodzene súhlasil s nočným výletom okolo Pittsburghu. A keď teraz k tomu prišlo, radšej by som volil priamu jazdu do posteľe.

Loewenstein by mohol povedať, že moje emočné rozpoloženie v ten večer potvrdzuje jeho teóriu rozdielnosti v empatiách nabudeného (či inak zmeneného – napríklad unaveného) a pokojného stavu. Sýty jednoducho hladnému neverí a čulý zasa neverí unavenému (aj keď ide o tú istú osobu, len v inom čase).

Emočné výkyvy nás skrátka sprevádzajú po celý život; napokon sme ľudia. Kdeko iste pozná pocit, že je sám sebe cudzincom. Pod vplyvom vzrušenia, zlosti, vyhladovania alebo práve únavy konáme tak, ako by sme v pokojnom stave – s triezvou myslou – nekonali.

Na druhý deň ráno, keď som sa s Loewensteinom rozprával v jeho kabinete na Carnegie Mellonovej univerzite, som už bol rád, že som nočný výlet podnikol, a spoznal tak toto pôvabné mesto aj v jeho nočnom šate. Existujú však aj trvalejšie výkyvy, ktoré navyše môžu zasiahnuť myseľ a city nie jedného, ale tisícov, ba až státisícov ľudí. Napríklad bublina na finančných trhoch je svojím spôsobom emočným výkyvom.

V 30. rokoch sedemnásteho storočia podľahli jednému takému výkyvu ľudia túžiaci po istom druhu tulipánu. Vtedy, na vrchole takzvanej tulipánovej bubliny, sa v Holandsku sadenica ceneného druhu kvetiny predávala za cenu luxusného amsterdamského domu. Pred finančnou krízou, ktorá vyvrcholila v rokoch 2008 a 2009, to boli zasa práve domy, obzvlášť v niektorých štátoch USA, v Írsku, v Španielsku, ale aj inde, ktorým mnohí ľudia prisúdili nepatrične vysokú cenu. O tom, že tento masový emočný výkyv nedopadol dobre, sa presviedčame doteraz.

Emočné výkyvy teda ovplyvňujú celé štátne hospodárstva, ba dokonca svetovú ekonomiku. To je presne ten dôvod, prečo sa nimi v rastúcej miere zaoberajú ekonómovia. Hlavne teda tí križení so psychologmi, takzvaní behaviorálni ekonómovia, alebo tí prepojení s neurovedcami čiže neuroekonómovia. Kľúčovým predstaviteľom oboch týchto ekonomických subdisciplín je práve Loewenstein, potomok slávneho rodáka od Nového Jičína.

Pán Loewenstein, vašim pradedom je Sigmund Freud. Zdalo by sa, že taký pôvod je skvelým predpokladom pre štúdium psychologických odborov. Prečo ste si najskôr vybrali ekonómiu?

Zamlada som túžil vyčleniť sa zo psychologickkej minulosti našej rodiny. Potom som však zistil, že ma ekonómia až tak nebaví a začal som navštevovať psychologické kurzy. Dnes sa považujem za spolovice ekonóma a spolovice psychológa.

Pripomeňme, že kombináciou oboch disciplín je behaviorálna ekonómia, ktorá sa začala rozvíjať práve v dobe, keď ste skončili svoje štúdiá.

Áno, v tom som mal ohromné šťastie.

Práve teraz sa zaoberáte fenoménom samovraždy. Na aké hľadisko pri tom kladiete väčší dôraz? Na psychologické alebo ekonomické?

Dvaja výskumníci, ktorí sa samovraždami zaoberajú dôkladnejšie ako ja, ma oslovili, aby som prispel svojimi poznatkami, konkrétne ideou takzvanej rozdielnosti v empatiách vzrušeného a pokojného stavu.

Môžete to priblížiť?

Keď sa človek nachádza v jednom emocionálnom stave, je ťažké si predstaviť, ako by sa cítil alebo čo by urobil, pokiaľ by bol v inom emocionálnom stave. A pokiaľ sa nachádza v pokojnom stave, je veľmi náročné vžiť sa do toho, ako by konal vo vzrušenom stave. Platí aj to, že ak človek práve pociťuje vzrušený stav, zdá sa mu, že bude trvať naveky. A to sa dá veľmi dobre využiť pri výskume depresie: keď ľudia zažívajú depresívny stav, majú pocit, že boli v depresii vždy a že sa z nej nikdy nedostanú. Skrátka si nedokážu predstaviť inú možnosť, nevedia sa vžiť do iného stavu.

Ako presne to súvisí so samovraždami?

Verím, že zásadným dôvodom, prečo ľudia páchajú samovraždy, je strata perspektívy. Jednoducho si nevedia predstaviť, že sa zasa budú cítiť dobre. Berú si život ani nie tak pre momentálnu bolesť, ale práve pre pocit, že to už nikdy neprestane.

A čo sa s tým dá robiť?

Vysoký podiel samovrážd tvoria tie impulzívne. A keď títo ľudia pri svojom pokuse vziať si život zlyhajú, už sa o to nepokúsia. V niektorých prípadoch dokonca spätne priznávajú, že sú veľmi radi, že sa im to nepodarilo; pre niektorých je nevydarený pokus v podstate očistnou udalosťou.

Prečo?

Domnievam sa, že jednak preto, že tým mobilizovali starostlivosť rodiny a priateľov, ako aj preto, že aby sme dokázali niečo doceniť, musíme to najskôr stratiť. Mnohí ľudia, ktorí sú veľmi vážne chorí a umierajú, sú podľa svojich posledných vyjadrení veselší a žijú naplnenejší život ako kedykoľvek predtým. Je teda pravdepodobné, že podhodnocujeme vzácnosť života, pokiaľ sa nepozeráme tvárou v tvár smrti.

„Docenenie pri strácaní“ je zrejme všeobecnou záležitosťou...

Áno. Taktiež svojho partnera doceníte až vtedy, keď ho strácate, keď sa vzťah rozpadá. Z toho okrem iného vyplýva, že vo vzťahu je vhodné vždy udržiavať určitý stupeň neistoty. Nechávať druhého v permanentne ľahko neistom stave ohľadom budúcnosti spoločného spolužitia.

Človek vždy vníma stratu intenzívnejšie ako zisk, aj keby napríklad šlo v oboch prípadoch o rovnaké peňažné sumy. Nie je to teda tak, že svoje životy alebo partnerov doceňujeme preto, že sa bojíme straty, a nie preto, že sú nám drahí?

To môže hrať rolu. Takzvanú averziu voči strate je možné zaujímavo použiť aj inde, napríklad pri rozbere nenásytného, chamtivého správania, ktoré ekonómovia často chápu odlišným spôsobom ako laici. Pre ekonóma je nenásytnosť presadzovaním vlastného záujmu, je teda dobrá, ako nakoniec hovorí aj Gordon Gekko vo filme *Wall Street*. Pritom z hľadiska väčšiny ľudí je chamtivosť skôr prehnanou túžbou po niečom, takže to vlastne nie je presadzovanie vlastného záujmu, naopak je to priam jeho protiklad. Človek totiž môže byť natoľko posadnutý svojím cieľom, že nakoniec koná tak, že pôsobí ničivo na svoje morálne hodnoty, teda aj sám na seba a svojich blížnych.

Ako to súvisí s averziou k strate?

Prečo ľudia prehnane túžia niečo získať? Myslím, že je to dané práve averziou voči strate. Keď si človek stanoví určitý cieľ a nedosiahne ho, ocitá sa vo sfére strát: zisťuje, že niekto iný to dosiahol a niekto iný má to, čo on sám nie. To v ňom umocňuje túžbu, stupňuje posadnutosť. Trýzni sám seba a ničí sa len preto, aby situáciu zachránil, aby pomyselný pobyt v stratovej sfére nebol trvalý.

Tak poďme o krôčik ďalej. Prečo človek vníma bolestnejšie straty ako potešenie zo ziskov?

Mám pocit, že averzia voči strate je čímsi extrémne fundamentálnym, niečím, čo sa v nás vnútorne vyvinulo. Už vieme, že pri strate sa aktivizuje iná časť mozgu ako pri zisku, preto príliš neprekvapuje, že reagujeme na zisky

a straty asymetricky. A zdá sa, že sme evolučne naprogramovaní na to, aby sme silnejšie reagovali na zlé veci ako na dobré.

Ale prečo?

Pravdepodobne preto, že zlé veci nás môžu zabiť, spôsobiť, že nebudeme môcť šíriť svoje gény. Dobré veci sice môžu náš život zlepšiť, avšak nesúvisia s otázkou prežitia, s otázkou života a smrti.

Vráťme sa k samovraždám. Prečo ženy v omnoho vyššej miere ako muži páchajú demonštratívne, nedokonané samovraždy?

Muži majú vhodnejšie dispozície na to, aby ten zúfalý čin dokonali. Čiastočne preto, že sú fyzicky zdatnejší, majú však aj sklon používať spoľahlivejšie metódy. To môže súvisieť s tým, o čom sme hovorili: sú ešte posadnutejší svojím cieľom, akokoľvek je zúfalý. Muži sa tak veľmi často zastreli, zatiaľ čo ženy sa „iba“ predávajú tabletkami, čo je pochopiteľne menej spoľahlivá metóda samovraždy.

Hovorí sa, že ženy nechcú byť škaredé ani po smrti, takže ich odradí predstava, že by ich napríklad našli s prestrelanou hlavou.

To neviem. Vyššie zastúpenie demonštratívnych samovrážd u žien môže v každom prípade súvisieť aj s tým, že ich ženy berú ako určité volanie o pomoc. Je známe, že ženy aj plačú častejšie ako muži. Pravda, pár slz, to ešte nie je demonštratívna samovražda, ale plač je v podstate jej jemnejšou verziou, oboje je volanie o pomoc.

Existujú štúdie, podľa ktorých je miera samovrážd vyššia vo vyspelejších krajinách ako v tých chudobnejších.

Autori to vysvetľujú tým, že v bohatých krajinách je vyššie zastúpenie spokojných ľudí, čo však v jedincovi, ktorý má samovražedné sklony a nie je spokojný, skôr vyvolá frustráciu.

Dosť pochybujem, že to nejako súvisí so všeobecnou spokojnosťou v danej krajine, skôr to bude súvisieť s obviňovaním seba samého. Keď je totiž človek súčasťou pomerne úspešnej kapitalistickej spoločnosti a vidí okolo seba mnoho úspešných ľudí, pričom on sám úspešný nie je, viní sa z toho. Napríklad v Spojených štátoch ľudia príliš neinklinujú k systematickému uvažovaniu a nepovedia si: „Som jedným z dvadsiatich miliónov nezamestnaných“, ale namiesto toho si pomyslia: „Nemám prácu, za nič nestojím.“ Upadajú do depresii a často si siahajú na život.

K samovraždám taktiež dochádza oveľa menej v ťažkých obdobiach a podmienkach, napríklad počas vojen.

Pretože vtedy sú ľudia nútení zameriavať úsilie na nejaký vonkajší cieľ, napríklad práve na obyčajné prežitie, čo im dáva prirodzený zmysel života. Vo všeobecnosti totiž platí, že ľudia, ktorí páchajú samovraždy, sa veľmi zameriavajú na seba, takže dôraz na vonkajší cieľ to riziko znižuje.

Svoju myšlienku „rozdielnosti empatií vzrušeného a spokojného stavu“ aplikujete aj vo sfére ľudskej sexuality. Sú v tomto smere rozdiely medzi mužmi a ženami?

Musím sa priznať, že všetky naše štúdie na danú tému zahŕňali iba mužov. Snažil som sa do výskumu začleniť aj ženy, ale je veľmi ťažké získať ich pre taký druh experimentu, považujú to za príliš intímnu záležitosť.

A muži nie?

Myslím, že muži nie sú v otázkach sexu takí uzavretí.

Je pravda, že keď som hľadal účastníkov pre jeden svoj experiment, pár žien sa prihlásilo. Na pohovore ešte pred pokusom sa však správali zvláštno. Nikdy predtým ma nevideli, ale okamžite sa so mnou chceli rozprávať o intímnych sexuálnych podrobnostiach. Nepôsobili na mňa autenticky.

Vzdali ste to teda?

Stále by som veľmi rád taký výskum, s mužmi aj ženami, uskutočnil. Veľmi rád by som napríklad skúmal a porovnával pocity bezprostredne po orgazme. Pretože, ako je známe, muži aj ženy sa v tomto ohľade skutočne líšia.

Muži zaspávajú a ženy sa chcú rozprávať?

Tak nejako. Pre mužov navyše platí, že pokiaľ urobili niečo nepatričné, napríklad sa sexom dopustili nevery, dostaví sa u nich po orgazme často pocit viny. Keď sexom, napríklad s manželkou, žiadne nepísané pravidlá neporušili, dostavuje sa u nich po vyvrcholení zasa prudký pokles záujmu, napríklad aj ono rýchle zaspanie. Ženy sú naopak vo svojich pocitoch pred orgazmom a po ňom omnoho vyrovnanejšie.

Máte pre to nejaké vysvetlenie?

Vždy je možné použiť evolučné vysvetlenie. Počuli ste niekedy o Coolidgeovom efekte?

Myslím, že nie.

John Calvin Coolidge bol prezident USA (1923-1929, pozn. L. K.). A Coolidgeov efekt opisuje nasledovne: keď do jedného rohu klietky, ktorej dno je pod prúdom, umiestnite myšacieho samca a do druhého samičku, samec sa prekoná a zatne zuby, len aby sa k samičke dostal a mohol sa s ňou páriť. Keď ich po „tom“ opäť dáte do opačných rohov, samec

sa už druhýkrát obťažovať nebude. Len čo mu tam však dáte úplne novú samičku, s ktorou doteraz nič nemal, opäť za ňou pôjde aj za cenu bolestivých elektrických šokov.

Čo z toho vyplýva?

Samca mnohých živočíšnych druhov a zrejme všetkých cicavcov vzruší nový sexuálny partner, a to dokonca aj potom, ako sa páрили so „starým“ sexuálnym partnerom.

Viac ma zaujíma, prečo sa efekt volá po americkom prezidentovi...

Hovorí sa, že vtedajší prezidentský pár navštívil istú experimentálnu farmu. Prehliadku absolvovali manželia oddelene. Keď zavítala pani Coolidgeová do hydínového výbehu, všimla si, že kohút opakovane kopuluje a opýtala sa sprievodcu, ako často. „Dá sa to počítať na desiatky denne,“ dostala odpoveď. „Povedzte to môjmu mužovi,“ vyzvala ho prvá dáma. Keď sa tak stalo, prezident sa opýtal, či kohút kopuluje vždy s rovnakou sliepkou. „Nie, vždy s inou,“ odpovedal zamestnanec. „Povedzte to mojej žene,“ dal odkázať pre zmenu Coolidge svojej manželke.

Keď sme už pri amerických prezidentoch: Georgea Busha juniora kritizovali pre schvaľovanie metód výsluchu typu waterboarding (pomocou dômyselného postupu je vo vypočúvanom-mučenom človeku navodzovaný pocit topenia sa vo vode, pozn. L. K.) príslušníkmi americkej armády. Vy sa vo svojom výskume venujete aj tejto téme. Je podľa vás waterboarding mučenie?

Veľa ľudí hovorí, že nie, čo je však ironické, pretože Spojené štáty vyšetrovali Japoncov za zločiny v priebehu druhej svetovej vojny, a jednou z metód bol práve water-

boarding. A teraz hovoríme, že to mučenie vlastne nie je?! Keď o waterboardingu uvažujete len hypoteticky, nezdá sa to hrozná. Ale v momente, keď sa vám niečo takého priamo deje, keď sa úpenlivo túžite opäť nadýchnuť, tak si iste uvedomíte, že to mučenie nesporne je.

Takže to opäť súvisí s vaším výskumom „rozdielnosti empatií vzrušeného a pokojného stavu“?

Áno, mučení ľudia uvažujú úplne inak, ako keď boli v pokojnom stave. Kto nezažije strach a bolesť s mučením spojenú, ťažko si to predstaví.

A pretrváva ten efekt? Keď sa mučený človek vráti do pokojného stavu, zotrvá pri svojom názore?

To je práve dosť ironické: nie je to tak. V sérii experimentov sme zistili, že ľudia, ktorí vzrušeným stavom prejdú a vrátia sa späť do stavu pokojného, sú v tomto pokojnom stave ešte menej empatickí k tým, ktorí sú práve v excitovanom stave, ako boli predtým, čo si tiež prežili svoje. Do pocitov mučeného človeka sa teda najlepšie vie vžiť ten, kto je práve mučený, potom ten, kto nikdy mučený nebol, a najhoršie sa vcíti ten, kto už obeťou tortúry bol a teraz sa nachádza z tohto hľadiska v pokojnom stave.

Ako je to možné?

Ľudia si skrátka nepamätajú svoj niekdajší stav a nedokážu sa vcítiť do svojich vtedajších pocitov. Súčasne sú však pevne presvedčení o tom, že sa vcítiť dokážu. Ved tým predsa prešli!

Existuje nejaký spôsob, ako sa človek môže zbaviť týchto emocionálnych výkyvov?

Nemyslím si. Ide o vnútorné pochody, ktoré bezprostredne

súvisia s tým, akým spôsobom sa náš mozog vyvinul. Domnievam sa však, že jedným zo zásadných znakov duševnej vyspelosti človeka je schopnosť s týmito pochodmi pracovať a dobre sa s nimi vyrovnávať.

Ako?

Dám vám príklad. Adolescenta veľmi citovo zasiahne, keď príde na to, že ho priateľka podvádza. Hovorí si, že už nikdy nenájde také dievča, že sa už nikdy nezamiluje a tak ďalej, niekto to dokonca dotiahne k samovražde alebo k pokusu o ňu. Starší, duševne zrelší muž, ktorého žena podvedie, bude mať rovnaké pocity: tiež si bude hovoriť, že sa už nikdy nebude cítiť dobre, nikdy sa nezamiluje... Väčšina starších už však niečím takým v živote prešla, takže im kognitívna, rozumová časť mozgu napovie, že už sa z toho niekedy dostali a najskôr sa z toho dostanú aj teraz. Aj keď im emócie hovoria, že už „nikdy“, rozum hovorí, že „niekedy“ pravdepodobne áno. Uvedomovať si to, nezostať úplne v zajatí citov, to je pre mňa znakom duševnej vyspelosti.

A je to len otázka skúseností alebo napríklad aj zmien v mozgu, ktoré vyplývajú zo starnutia?

Myslím, že ide o skúsenosť. Pokiaľ má niekto štyridsať a doteraz ho nikto nepodviedol, bude reagovať približne ako adolescent. Jednoducho na to napriek svojmu veku nebol pripravený. V živote je preto veľmi užitočné mať za sebou rozličné citové skúsenosti, umožňuje to lepšie pochopiť a vďaka tomu spoľahlivejšie zvládať svoje emócie.

Ekonómia – zrejme až do nástupu behaviorálnej ekonómie – na človeka často pozerali takmer ako na robota, úplne zvládajúceho svoje emócie.

Máte pravdu, ekonómia dlho modelovali ľudské ko-

nanie neobyčajne nerealisticky, napríklad pomocou „modelu racionálnej voľby“, nepriznávali silu emóciám. Ibaže týmto spôsobom ľudské konanie, o ktorom ekonómia koniec koncov je, nie je možné v žiadnom prípade ani len pochopiť a vysvetliť, nie to predpovedať. Ľudia sú vnútorne veľmi spleťtí a ešte viac vtedy, keď vzájomne komunikujú a reagujú na seba. Druhým dôvodom však je, že ekonómovia dlho pracovali s modelmi, ktoré sú z psychologického hľadiska veľmi jednoduché.

Kde sa tie nerealistické modely vzali? Napokon, mnohí ekonómovia ich používajú stále...

Niektoré z týchto nesprávnych predstáv pochádzajú ešte od Sigmunda Freuda, ktorý hlásal, že emócie sú veľmi nepredvídateľné. Ja osobne si však myslím, že emócie je naopak možné celkom dobre systematicky analyzovať a matematicky modelovať, že sú vlastne oveľa jednoduchšie, pokiaľ ide o mechanizmus, prostredníctvom ktorého fungujú ako kognitívne deliberácie (racionálne zvažovanie, či je niečo dobré alebo zlé, pravda alebo lož, pozn. L. K.). Staršia generácia ekonómov to chápala celkovo nesprávne, domnievala sa, že emócie sú zdrojom spleťtosti, a pritom to je v skutočnosti deliberácia. Takže vlastne modelovali to, čo je zložitejšie, bez toho, aby si to uvedomovali.